

**ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ НОРМ І ПРИНЦИПІВ
СУЧАСНОГО МІЖНАРОДНОГО ПРАВА У ВНУТРІШНЄ ПРАВО
(ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ)**

Розглядаються питання імплементації норм та принципів сучасного міжнародного права в умовах глобалізації. Увагу зосереджено на зростаючій інтегруючій ролі міжнародного права між національними правовими системами шляхом комплексного порівняння першого з останніми, а також уніфікації їх норм і принципів на ґрунті спільних онтологічних та аксіологічних засад.

Ключові слова: імплементація норм міжнародного права, національне право, правова система, примат міжнародного права, уніфікація й інтеграція національних правових систем за допомогою міжнародного права.

Плавич В.П. Имплементация норм и принципов современного международного права во внутреннее право (сравнительно-правовые аспекты)

Рассматриваются вопросы имплементации норм и принципов современного меж-

---

© ПЛАВИЧ Володимир Петрович – доктор філософських наук, кандидат юридичних наук, професор, академік, завідуючий кафедрою загально-правових дисциплін та міжнародного права ОНУ імені І.І. Мечникова, заслужений діяч науки і техніки України

дународного права в умовах глобалізації. Вни́маннє сосредоточено на возрастаю́щій інтегрую́щій ролі міжнародного права між національними правовими системами пүтём комплексного сравнения первого с последними, а также унификации норм и принципов оных на фоне общих онтологических и аксиологических основ.

Ключевые слова: імплементація норм міжнародного права, національне право, правова система, примат міжнародного права, унифікація і інтеграція національних правових систем посредством міжнародного права.

Plavych V. Implementation of the legal norms and principles of international law

The article is devoted to consideration of implementation of the legal norms and principles of international law in the context of globalization. Attention is focused on the growing integrating role of international law between national legal systems through a comparison of the first to the latter, as well as unification of norms and principles on the basis of common ontological and axiological elements.

Key words: implementation of the international legal norms, national law, legal system, international law priority, unification and integration of legal system.

Процес забезпечення виконання положень міжнародного права має назву «імплементація». Застосовуються різні варіанти імплементації: інкорпорація, уніфікація, відсилка, трансформація, створення спеціального правового режиму, рецесія та ін. Питання імплементації норм міжнародного права у внутрішньому праві досліджуються в працях М. Буроменського, В. Денисова, А. Дмитрієва, В. Євінтова, П. Мартиненка, Л. Тимченка та ін.

Порядок імплементації міжнародних норм визначається нормами національного права. Тому у вітчизняній правовій системі треба створити дієвий механізм імплементації й умови для забезпечення реалізації та фактичного використання норм міжнародного права у різних галузях права України. На сучасному етапі ця проблема частково вирішується Віденською конвенцією про право міжнародних договорів, відповідно до якої держави не мають права посилатися на внутрішнє законодавство для виправдання невиконання міжнародного договору. Проблема вирішується частково тому, що стосується лише міжнародних договорів. А міжнародне право складається не тільки з міжнародних договорів, а й зі звичаєвих норм, резолюцій міжнародних організацій, інших джерел. У кожній державі це питання вирішується по-різному. Тому на практиці всі демократичні держави закріплюють принцип пріоритету міжнародного права у своїх конституціях (наприклад, ст. 10 Конституції Італії, п.1 ст.96 Конституції Іспанії тощо)¹. Так, ст. 55 Конституції Франції встановлює, що міжнародні договори й угоди, належним чином ратифіковані або прийняті, перевищують силу внутрішніх законів з моменту опублікування. Крім того, в преамбулі Конституції проголошується, що Франція, «вірна своїм традиціям, бере до уваги положення міжнародного публічного права». Тим самим конституція визначає ставлення до міжнародних договорів і до інших джерел міжнародного права, визначаючи пріоритет перших і «беручи до уваги» останні.

У ст.10 Конституції Італії встановлено, що «правовий порядок Італії узгоджується із загальноєвропейськими нормами міжнародного права». Це слід розуміти як угоди внутрішнього правопорядку із загальноєвропейськими нормами міжнародного права і верховенство міжнародних договорів над внутрішнім законодавством, оскільки Італія визнала для себе обов'язковою Віденську конвенцію про право міжнародних договорів.

Відповідно до п.1 ст. 96 Конституції Іспанії «законно укладені й офіційно

опубліковані в Іспанії міжнародні договори складають частину її внутрішнього законодавства». Далі в цій статті вказується, що зміна або припинення дії цих договорів може здійснитися у порядку, вказаному в договорах, або відповідно до загальних норм міжнародного права, тобто внутрішнім законодавством цього зроби́ти не можна, що ставить міжнародний договір над законом Іспанії².

З аналізу українського законодавства (ст. 9 Конституції України, п. 1 ст. 17 Закону України від 22 грудня 1993 р. «Про міжнародні договори України» тощо) можна дійти певних висновків: 1) Україна визнає пріоритет загальновизнаних норм міжнародного права над нормами внутрішньодержавного права; 2) якщо належно укладеним міжнародним договором України встановлені інші правила ніж ті, які встановлені законодавством України, то застосовуються норми міжнародного договору. Слід підкреслити, що це правило міститься в багатьох законах України, прийнятих за останні роки; 3) нарешті, міжнародні договори, згода на обов'язковість яких дана Верховною Радою України, стають частиною її внутрішнього («національного») законодавства.

Визнання пріоритету основних принципів і норм міжнародного права вимагає уточнення самих принципів – їхньої кількості та змісту. Виходять з того, що основні принципи сформульовано й закріплено в Статуті ООН, потім у Декларації про принципи міжнародного права щодо дружніх відносин між державами відповідно до Статуту ООН, прийнятій у 1970 р., де визначено сім принципів. У подальшому в документах наради з безпеки і співробітництва в Європі до них додали ще три. Тепер їх десять. Але у міжнародно-правовій літературі не обмежуються цією кількістю. Польський міжнародник Лех Антонович заявляє: «Нема повністю авторитетного, вичерпного і точного переліку основних принципів міжнародного права»³. А дослідник Я. Броунлі вважає, що поряд з відомими загальновизнаними принципами існують ще декілька інших, у тому числі згода, взаємність, остаточність судово-арбітражних рішень і урегулювань, добросовісність, свобода морів та ін.⁴ Внаслідок цього постають серйозні труднощі, оскільки не зрозуміло, які принципи і норми мають пріоритет перед внутрішнім правом.

У міжнародно-правовій літературі поняття «імплементация» використовується в широкому значенні – як здійснення норм міжнародного права на міжнародному й національному рівнях. Термін «імплементация» (від англ. implement) означає «здійснення, забезпечення виконання», буквально – «забезпечення практичного результату й фактичного виконання конкретними засобами»⁵.

У національній юридичній практиці та праві держав є два основні підходи до імплементатії норм міжнародного права. Перший склався в Англії і є характерним для країн англосаксонської системи права. Він пов'язаний із загальною засадою, що у XVIII ст. була встановлена Вільямом Блекстоном виключно як узагальнення тогочасної судової практики: «Право народів є частиною права держави». У Великій Британії це узагальнення кваліфікують як доктрину, що не має вирішального значення в регулюванні внутрішньодержавних відносин, бо не має загальнообов'язкової юридичної сили.

У країнах англосаксонської правової сім'ї питання імплементатії норм міжнародного права практично зводиться до їхнього застосування національними судами.

Слідом за Англією імплементация норм міжнародного права була сприйнята правовою системою США.

У вітчизняній літературі А. Гавердовський, дослідивши теоретичні та прак-

тичні аспекти імплементації, переконливо довів переваги й доцільність її застосування як окремої концепції.

За його визначенням, імплементація означає цілеспрямовану організаційно-правову діяльність держав, яка здійснюється індивідуально, колективно або в межах міжнародних організацій з метою своєчасної, всебічної і повної реалізації зобов'язань, прийнятих ними відповідно до міжнародного права. Отже, за А. Гавердовським, імплементація передбачає забезпечення здійснення норм міжнародного права як на міжнародному, так і на внутрішньодержавному рівнях усіма доступними й легальними для держав засобами: «Імплементація норм міжнародного права дуже часто неможлива без додаткових заходів правового характеру, які вживаються суб'єктами міжнародного права на міжнародному, національному рівнях або послідовно на тому й на іншому»⁵.

Імплементацією є фактична реалізація міжнародних зобов'язань на внутрішньодержавному рівні, здійснювана шляхом трансформації міжнародно-правових норм у національні законодавчі та підзаконні акти. Норма міжнародного права зберігає свій статус, але її змісту надається й статус норми національного права. Це зазначено у ст.9 Конституції України 1996 р., яка проголошує, що чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою, є частиною національного законодавства України. Ідеться про імплементацію міжнародної норми за допомогою національного права України, тобто відбувається пряма рецепція (один із способів трансформації), коли норма міжнародного права без змін запозичується національним законодавством.

Ефективність імплементації норм міжнародного права в середині держави насамперед залежить від організаційно-правових заходів, що становлять зміст механізму імплементації, метою якого є досягнення цілей норм міжнародного права⁷.

На сьогодні у вітчизняній літературі немає єдиного погляду щодо внутрішньодержавних способів імплементації норм міжнародного права та чітких критеріїв відмежування їх один від одного, а отже, й чітко визначеної систематизації способів імплементації міжнародно-правових норм. Віддаючи перевагу одним і запечучуючи інші, автори виходять із власних переконань та прихильностей.

Тож способи імплементації загалом можна визначити як спеціальні напрями діяльності органів державної влади, що здійснюються з метою виконання міжнародно-правових норм. Способи імплементації застосовуються в кожному конкретному випадку уповноваженими на це органами законодавчої, виконавчої чи судової влади як щодо окремих норм, так і їхньої сукупності. Тобто можна навіть говорити про те, що способи імплементації – це заходи, що їх органи державної влади вживають з метою реалізації конституційних гарантій імплементації норм міжнародного права.

Внутрішньодержавна імплементація не здійснюється самочинно чи довільно, за фактом наявності конституційних гарантій щодо імплементації норм міжнародного права. Доречно нагадати, що «спосіб» визначається як певна дія, прийом або система прийомів, які дають можливість зробити, здійснити що-небудь, досягти чогось⁸.

З опублікуванням і набранням чинності міжнародними договорами їхні норми, виконання зобов'язань за якими може бути досягнуто без додаткових організаційно-правових заходів центральних органів державної влади, набувають значення норм внутрішнього права й застосовуються судами та іншими органами

державної влади.

У правовій системі треба створити дієвий механізм імплементації й умови для забезпечення реалізації та фактичного використання норм міжнародного права України.

На практиці держави користуються свободою вибору засобів, за допомогою яких виконання норм міжнародних договорів має забезпечуватися внутрішнім законодавством.

Регуляторні акти, що діють у Європейському співтоваристві, є винятком, адже держави-члени відмовилися від будь-якої процедури імплементації, визнаючи пряму дію актів, що офіційно публікуються Європейським співтовариством відповідно до ст.189 Римського договору⁹ про створення Європейського співтовариства. Відхилення від загального права є настільки незвичним, що держави дуже часто намагаються повернутися до практики опублікування договорів відповідно до національного законодавства. Однак Європейський суд у Люксембурзі не підтримав такої практики, засудивши будь-які затримки щодо прийняття документів про перенесення європейських директив у національне право. Про те, що похідні міжнародно-правові норми прямої дії запроваджуються у внутрішньодержавний правопорядок без застосування будь-яких внутрішніх заходів, зазначено в рішенні від 1968 р. Європейського суду¹⁰.

Зазвичай імплементація норм договору у внутрішнє повітряне право передбачає здійснення органом державної влади спеціального юридичного акта, форма й характер якого визначаються особливостями національної правової системи.

У Великій Британії парламент приймає відповідний закон, у якому відтворено текст договору, за винятком норм права Співтовариства. Якщо такого закону не буде, то в суді на норму договору посилалися не можна. Тобто вона має набути статусу закону. Водночас у більшості держав акт перенесення договору в законодавство здійснює законодавча влада. У США такий акт полягає в оприлюдненні положень договору президентом шляхом опублікування. У Франції до прийняття Конституції 1946 р. застосовувалася система «промульгації». Тобто указ президента являв собою «розпорядження» про виконання (де зазначалося, що договір, який додається, підлягає виконанню цілком і повністю). У деяких національних конституціях передбачено «автоматичну» процедуру перенесення договорів у внутрішній правопорядок. Отже, держави здійснюють імплементацію здебільшого виходячи з практичної доцільності.

Механізм імплементації норм міжнародного права в державі має бути визначений максимально чітко й повно. Дуже важливо, щоб він не ускладнював і не обмежував досягнення цілей, закладених у нормах міжнародного права. Цей механізм повинен охоплювати міжнародно-правові зобов'язання держави, які виходять із основних принципів та норм міжнародного права. Відсутність належної чіткості й визначеності в цьому питанні призводить до небажаних наслідків, зокрема таких, як інфляція права¹¹.

Дослідивши практику Конституційного Суду Російської Федерації щодо застосування норм міжнародного права, Г. Даниленко зазначає: «Аналіз відповідних рішень суду свідчить, що для обґрунтування своїх рішень він використовував норми міжнародного права лише як додатковий аргумент, що в жодній із справ, які розглядалися, не мав вирішального значення»¹².

Можна сказати, що імплементація передбачає дотримання міжнародно-право-

вих норм на міжнародному рівні та забезпечення виконання міжнародно-правових зобов'язань на рівні національному.

В Україні ще не створено (на конституційному рівні) належної правової основи для забезпечення виконання її міжнародно-правових зобов'язань. До основних недоліків правового регулювання можна віднести незакріплення на конституційному рівні примату міжнародного права над внутрішнім. Саме це має бути правовою передумовою для забезпечення дотримання Україною принципу *pacta sunt servanda*.

Відсутність чітко визначеної ієрархії норм міжнародного та внутрішнього права, невизначеність місця міжнародних договорів, а також звичаєвих міжнародно-правових норм і рішень міжнародних судів у системі національного законодавства України є основними недоліками.

У сучасному світі найбільш поширеним з існуючих учень про співвідношення міжнародного та внутрішнього права є доктрина, ґрунтована на синтезі теорій дуалізму та примату міжнародного права. Водночас треба виходити з доктрини єдності права як соціокультурного явища, що породжує єдиний у своїй основі правопорядок, який, у свою чергу, складається з відносно самостійних міжнародного та внутрішнього правопорядків. Міжнародний і внутрішній правопорядки не знаходяться в ієрархічній залежності та тісно взаємодіють. Унаслідок цього виникають сфери спільного міжнародно- та національно-правового регулювання із безсумнівним приматом міжнародного права (прав людини, деяких питань міжнародного морського права тощо). Водночас зберігаються галузі виключного міжнародно-правового та національно-правового регулювання. Неминучим є розширення галузі спільного правового регулювання за рахунок проникнення міжнародного права до внутрішнього правопорядку¹³.

Взаємозв'язок і взаємодія міжнародного і внутрішньодержавного права (національного) особливо активізувались у другій половині 80-х – початку 90-х років, коли виникло питання про необхідність і важливість визнання безумовного примату міжнародного права не тільки у сфері договірних відносин, а й інших галузях взаємодії міжнародного і національного права.

Надзвичайно важливим, з нашої точки зору, є правильне трактування примату міжнародного права над національним.

Насамперед трактування примату міжнародного права полягає не в розумінні чільної ролі міжнародного права і, зокрема, можливості прямої дії договорів у внутрішньому законодавстві, а в необхідності приведення національних правових норм у відповідність до міжнародних угод, обов'язкових для кожної держави, і узгодженням внутрішньодержавного права із загальновизначеними принципами міжнародного права¹⁴.

Особливо активізувало цю проблему прийняття положення про включення значної частини норм міжнародного права у внутрішньодержавне (національне) і його законодавче закріплення спочатку в конституціях, а потім в інших нормативно-правових актах. Зокрема, у Цивільному кодексі України у пунктах 1, 2 ст.10 підкреслюється, що чинний міжнародний договір, який регулює цивільні відносини, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, є частиною національного цивільного законодавства України. Якщо у чинному міжнародному договорі України, укладеному у встановленому законом порядку, містяться інші правила, ніж ті, що встановлені відповідним актом цивільного законодавства, застосовуються правила відповідного міжнародного договору України¹⁵.

У ст. 9 розділу 1 «Загальні положення Конституції України» наголошується на тому, що чинні міжнародні договори, згоду на обов'язковість яких дано Верховною Радою України, є частиною міжнародного законодавства України. Укладення міжнародних договорів, які суперечать Конституції України, можливе лише після внесення відповідних змін до Конституції України¹⁶.

Щодо цього заслуговує уваги ст. 18 Конституції України, в якій наголошується на тому, що зовнішня політична діяльність України спрямована на забезпечення її національних інтересів і безпеки шляхом підтримання мирного і взаємовигідного співробітництва з членами міжнародного співтовариства за загальновищезначеними принципами і нормами міжнародного права¹⁷. Існує ще багато невирішених проблем, пов'язаних з практичною реалізацією теоретичних наробок «співвідношення міжнародного і національного права механізмом взаємодії» національних правових систем, що може слугувати для подальшого дискутування та творчого толерантного обговорення¹⁸. Основним аргументом при цьому є відсутність у сучасній правовій науці будь-яких чітко визначених концептуальних засад, на базі яких стало можливим обґрунтоване їх інтегрування, а не безплідне «еклектичне поєднання» різномірних площин та аспектів права¹⁹. Отже, проблема осмислення специфіки співвідношення міжнародного і внутрішньодержавного права, їх взаємодія потребує теоретичного забезпечення, розробки відповідних наукових орієнтирів, концепцій, юридичних понять та категорій.

За останні роки захищено ряд дисертацій, які містять науковий аналіз окремих аспектів співвідношення міжнародного та національного права²⁰. Проте майже не досліджено проблематику співвідношення і взаємозв'язку міжнародного та національного (внутрішньодержавного права у сучасних умовах).

Дослідники державноправових систем звертають увагу на їх велику кількість в історичних координатах, на їх різновиди, на те, що в різних правових системах є більше відмінного, ніж спільного²¹. Немало прикладних, ілюстративних положень можна знайти в традиційних, релігійних та гібридних правових системах.

Шляхом об'єктивного правового розвитку кожна держава, яка входить до відповідної міжнародної державної спільноти, створює юридичний механізм взаємодії норм національного та міжнародного права, характерних саме для своєї національно-правової системи. За допомогою такого механізму здійснюється пряма інкорпорація міжнародних правових норм у національне право, внесення їх до законів відповідної держави або видання спеціального акта, згідно з яким ці документи набувають сили в межах національного права²².

Лише за умови досягнення узгодженості між правовими системами, в тому числі й системами права як їх нормативною складовою, виникають передумови і реальні можливості ефективних міждержавних відносин. Отже, узгодження інтересів різних держав можливе лише на підставі формування спільного правового простору – єдиних (уніфікованих) або засадничих правових норм²³.

Останні десятиліття позначилися стрімким розвитком глобалізаційних процесів. Майже жодна держава світу більше не може триматися осторонь міжнародної співпраці з різних напрямів. Посилюється інтеграція між державами, з кожним роком усе більша кількість людей перетинає кордони власної країни, зростають глобальні проблеми людства. Зараз у світі нараховується близько 150 млн мігрантів. У країнах Європейського союзу щорічно незаконно перебуває понад 500 тис. чоловік, не враховуючи сотень тисяч біженців. Загальна кількість нелегальних мігрантів у Європі від 3 до 7 млн осіб. Найбільша кількість незаконних мігрантів

зосереджена в Іспанії, Франції Німеччині, Нідерландах, Великобританії, Італії, Португалії²⁴.

Наразі система міжнародних відносин перебуває у стані глибокої трансформації, що призводить до поступової зміни таких ключових понять: суб'єкт міжнародного права, держава, суверенітет, міжнародні органи та організації, джерела міжнародного права тощо. На жаль, далеко не всі види відносин, що виникають між державами та іншими суб'єктами міжнародного права, однозначно та вичерпно регулюються нормами міжнародного права.

1. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.info-library.com.ua/books-text-7484.html> 2. *Черкес М.Ю.* Міжнародне право: підручник / Черкес М.Ю. – К.: Правова єдність, 2009. – С. 41. 3. *Antonowicz Lech.* Podręcznik prawa międzynarodowego. – Wyd. Swarte. – W-wa: Wyd. Prawnicze PWN, 1998. – S. 35. 4. *Броунли Я.* Международное право / Броунли Я.: в 2 кн. – М.: Прогресс, 1977. – Кн.1. – С. 46. 5. *Юлдашев Р.Т.* Страховой бизнес: Словарь-справочник / Юлдашев Р.Т. – М.: Анкил, 2005. – 832 с.; *Webster's Third New International Dictionary.* – Camb.(Mass), 1966. – S. 192. 6. *Гавердовский А.С.* Імплементация норм международного права / Гавердовский А.С. – К.: Вища школа, 1980. – С. 53. 7. *Раскалей М.* Особливості імплементації міжнародних договорів у внутрішній правопорядок у галузі повітряного права України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.viche.info/journal/1744/> 8. *Словник української мови.* – Т. IX. – К.: Наукова думка, 1978. – С. 578. 9. *Договір* про створення Європейського економічного співтовариства (ЄЕС) (Римський договір) від 25 березня 1957 р. 10. *Справа № 28/67^ Fima Molkerey, Recueil des arrêts de la C.I.J. (ou de la C.J.C.E.) ou des décisions du Conseil constitutionnel (France).* – 1968. – P. 228. 11. *Забігайло В.К.* Панування права чи інфляція законодавства? / В.К. Забігайло // Вісник Київського університету. Суспільно-політичні науки. –1992. – № 6. – С. 39-40. 12. *Даниленко Г.М.* Примененіе международного права во внутренней правовой системе России: практика Конституционного суда / Г.М. Даниленко // Государство и право. –1995. – № 11. – С. 122-123. 13. *Теорії взаємодії міжнародного та внутрішнього права* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://books.br.com.ua/31221> 14. *Каланда В.С.* О трансформации норм международного права в правовую систему Российской Федерации (Конституционно-правовой анализ) / В.С. Каланда // Московский журнал международного права. – 1994. – №3. – С. 12-27; *Марченко М.Н.* Проблемы теории государства и права. Учебник / Марченко М.Н. – М.: Г.К. Велби, изд-во Проспект, 2008. – С. 752. 15. *Цивільний кодекс України:* станом на 17 січня 2012 р. – Х.: Право, 2012. – С. 8. 16. *Конституція України* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/content/chapter01.htm> 17. Там само. 18. *Онiщенко Н.М.* До питання про аналіз категорій «механізм зближення» та «механізм взаємодії» національних правових систем сучасності / Н.М. Онiщенко // Матеріали круглого столу «зближення національних правових систем та їхня взаємодія з міжнародним правом», 14–15 вересня 2012 р. – Одеса: Астропринт, 2012. – С. 55. 19. *Тімуш І.С.* Інтегральний погляд на право: монографія / Тімуш І.С. – К.: Атика, 2009. – С. 5. 20. *Іванченко О.М.* Співвідношення норм міжнародного і національного права: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук. – Одеса, 2011. – 23 с. 21. *Максимов С.І.* Універсальне і національне в ціннісному вимірі права / С.І.Максимов // Філософія права: сучасні інтерпретації: Вибрані праці, статті, аналітичні огляди, переклад (2003–2010). – Х., 2010. – С. 109-110. 22. *Плавич В.П.* Теоретико-компаративістське дослідження юридичного механізму взаємодії норм національного та міжнародного права в умовах глобалізації / В.П. Плавич // Держава і право: збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. Спецвипуск. – К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2012. – С. 402. 23. *Пархоменко Н.М.* Юридично-технічні засади гармонізації нормативних складових національних правових систем (окремі аспекти) / Н.М. Пархоменко // Матеріали круглого столу «зближення національних правових сис-

тем та їхня взаємодія з міжнародним правом», 14–15 вересня 2012 р. – Одеса: Астропринт, 2012. – С. 56. **24.** *Звездная Т.М.* Міжнародно-нормативне регулювання питань нелегальної міграції / Т.М. Звездная // *Держава і право: збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки.* – Вип. 56. – К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2012. – С.498-499.